

Jezična politika i jezični nacionalizam

Daniel Blum: *Sprache und Politik*.
Ergon, Heidelberg, 2002.

Zašto je u nacionalističkim pokretima na Balkanu jezik nezaobilazna tema? Zato što je jezik »kao malo što drugo pogodan za političko mobiliziranje i može se instrumentalizirati za ili protiv određenih političkih ciljeva. Na tom potencijalu baziraju se jezični nacionalizam i jezična politika« — navodi na početku svoje knjige Daniel Blum (1). U knjizi se opisuje takvo instrumentaliziranje standardnog jezika Hrvata, Srba, Bošnjaka i Crnogoraca, koji autor naziva *srpskohrvatski jezik* uz obrazloženje u uvodnoj riječi da je »za jezik izabrao oznaku srpskohrvatski jer se ona internacionalno kao i dosad najviše koristi«. Budući da je instrumentaliziranje jezika za nacionalne svrhe moguće u sredini koja nije upoznata s činjenicama o nastanku nacije, prva tema kojom se knjiga bavi posvećena je naciji i odnosu jezika i nacije.

Autor podsjeća da je nacija nov, umjetno napravljen »dinamičan konstrukt koji je stvoren u toku 19. i 20. stoljeća« (10). Ranije nisu postojali ni preduvjeti za nastanak nacije jer »tek s općom modernizacijom, opismenjanjem, porastom mobilnosti i komunikacije postali su veliki dijelovi stanovništva uključeni u procese oblikovanja mišljenja i svijesti pa time i politički relevantni. Ovi preduvjeti vrijede s određenim vremenskim pomacima za sve nacije. Sve one se moraju prema Benedictu Andersonu promatrati kao *imagined communities* [zamišljene zajednice]« (12).

Kratkoća vremenskog postojanja nacije i njen umjetni nastanak zataškavaju se pred širom javnošću. Već i nacionalizmi 19–og stoljeća činili su sve da bi »nacija, koja se oslanjala na normirani materinski jezik i religijsku pripadnost, trebala biti

shvaćena kao nešto prirodno, oduvijek postojeće« (14). Tako se »slika nacije koja spava i čeka da bude probudena pojavljuje praktično u svim nacionalizmima širom svijeta, implicirajući da je nacija oduvijek postojala, da je ona praiskonska i prirodna. Istovremeno su i nacija i njen jezik umjetno napravljeni, a bez obzira na to popraćeni su tvrdnjom da su prirodni organizmi, i to organizmi duboke starosti. Izmišljanje tradicije pratilo je proces standardiziranja te dalo novim jezicima i nacijama prestiž i pravo, čak neophodnost njihovog postojanja« (15).

Kako se to odvijalo na Balkanu, autor uspoređuje s Indijom, nalazeći niz sličnosti: »nacionalni pokreti, koji 'budenje', a ustvari tek pravljenje nacije imaju za cilj, nastali su prenošenjem zapadnoevropskih i srednjoevropskih uzora u Indiji i na Balkanu u 19. stoljeću gotovo istovremeno. *Nacije* su u Indiji i Jugoslaviji u 19. i 20. stoljeću stvorene takoreći iz ničega« (12). Ravnalo se »prema jednoj od čestih argumentacija mnogih nacionalizama (svaka nacija ima svoj jezik i svoju državu)« (143). Koristila se tema jezika, premda »su jezik i nacija sami po sebi jedno od drugog nezavisni« (4): »da identitet nacije može biti i potpuno neovisan o jeziku, pokazuje primjer višejezične Švicarske ili primjer zemalja koje govore španjolski i engleski, a usprkos istom jeziku razvile su vrlo različite nacionalne identitete« (7). Pored jezika koristila se i tema religije: »I kriterij religije bio je za suvremenu ideju nacionalnih država problematičan. Katoličanstvo i islam su svjetske religije koje se ne mogu isključivo pripisivati« (16), a osim toga »religijske granice se gotovo nigdje ne podudaraju s jezičnima. [...] Katolički Hrvati, bosanski muslimani, pravoslavni Srbi i Crnogorci govore varijante jednog te istog jezika: srpskohrvatskog« (16).

Budući da je na Balkan uvežena ideja o pravljenju nacije na temelju podudaranja jezičnih, religijskih, etničkih i državnih granica, ali da istovremeno takvog podudaranja na Balkanu ni danas nema, vlada stalni konflikt između zamišljene slike i stvarnosti. Posljedice su poznate: »Zajedno s moderniziranjem i 'evropeiziranjem' importirana ideja o nacionalnoj državi u kojoj

postoji jedinstvo religijske, jezične i etničke strukture imala je u takvim okolnostima pogotovo na Balkanu katastrofalne posljedice. Od kraja 19-og stoljeća tamo se stalno sprovode nasilne promjene strukture stanovništva kojima je cilj 'etničko' ujednačavanje na osnovi aktualnog nacionalizma« (17).

Ljudi »svoj život i svoju slobodu žrtvuju za naciju« (5) uvjereni da objektivno gledano pripadaju toj grupi. Pritom nisu svjesni da »osjećaj pripadnosti i moguća lojalnost nekoj bez obzira kako definiranoj grupi uvijek je subjektivna i individualna odluka. Objašnjenja za takve odluke, pogotovo kad one kao masovne pojave postanu društveno važne, ostaju predmet psihologije. Tim više što sudjelovanje u nacionalizmu i/ili postizanje njegovih propagiranih ciljeva (u idealnom slučaju nacionalna država) često usprkos eventualno visokih troškova ne donosi sa sobom odgovarajuću materijalnu korist niti za pojedinca niti za grupu« (5).

Govoreći o jeziku, etničkoj i religijskoj pripadnosti Daniel Blum opisuje kako su u 19. stoljeću hrvatski filolozi samoinicijativno odbacili kajkavski i čakavski te odlučili uzeti štokavsku osnovicu standardnog jezika da bi se što više približili srpskom centru standardiziranja. Ovdje, kao i nadalje u knjizi, autor povlači paralele s jezičnom situacijom u Indiji, zapažajući da je i tamo u 19. st. pri standardiziranju jezika odabrana s hindske strane osnovica koja ih u najvećoj mjeri približava urdskom: »Gledanje jezika kao obilježja etničke ili religijske pripadnosti iznad lokalnih ili usko ograničenih regionalnih prostora počelo je tek u 19. st. da dobiva na značaju. [...] U to vrijeme sprovedeno standardiziranje i moderniziranje jezika ostalo je do danas temelj standardnih oblika hindskog-urdskog i srpskog-hrvatskog. U slučaju hindskog i hrvatskog se svjesno poduzelo novo određivanje dijalektalne osnove budućeg standarda. Taj korak je *de facto* značio odluku u smjeru približavanja drugom centru standardiziranja, tj. urdskom odnosno srpskom. [...] Najvažniji zahvat na hrvatskoj strani bio je odbacivanje čakavskog i kajkavskog (tj. dva od tri hrvat-

ska) jezika književnosti i tradicije u korist štokavskog (hrvatski i srpskog). Ta odluka je bila jasno političko-ideološki motivirana« (130–132).

Hrvatski filolozi su se odlučili za štokavski, kao prvo, jer je on »na središnjem južnoslavenskom prostoru bio najprošireniji i jer se pomoću njega htjelo nadovezati na prestižnu dubrovačku književnu tradiciju. Kao drugo — a to je bilo još važnije — Srbija je uspjela već 1830. doći do statusa autonomne kneževine pod turskom upravom i postala je 1878. nezavisna južnoslavenska država, u kojoj je srpski reformator jezika Vuk Karadžić već od 1814. sprovodio radikalno standardiziranje i moderniziranje narodnog jezika, koje je moglo poslužiti kao putokaz (dosljedno orijentiranje pisanoga prema govorenom jeziku i fonološki pravopis). I u jezičnom i u političkom pogledu hrvatski reformatori su svoje vlastite ciljeve vidjeli već ostvarene u Srbiji. Budući da se Karadžićev standard zasnivao na dijalektalnoj osnovici koja je bila u najvećoj mjeri identična s onom što je hrvatskim reformatorima stajala na raspolaganju, nastala je prilika da pomoću jezičnog ujedinjavanja unaprijed osiguraju i državno jedinstvo južnih Slavena, kojemu su težili« (132).

Državno jedinstvo najvećeg broja južnih Slavena zatim je i ostvareno u dvjema Jugoslavijama, od kojih autor posebnu pažnju posvećuje jezičnoj situaciji u drugoj po redu Jugoslaviji. Budući da se u njoj osim srpskohrvatskog govorio i slovenski i makedonski i mađarski i albanski itd., bila je to »višejezična država — a u tu kategoriju spadaju skoro sve države u svijetu« (u svijetu ima samo 6 država s po jednim jezikom, a onih s dva jezika ima 22, str. 6). Autor istražuje kako je u dvjema višejezičnim državama, Jugoslaviji i Indiji, riješen status manjinskih jezika. Polazi od postavke da »vrlo jaka povezanost jezika i nacije mora u višejezičnim i (prema tradicionalnom srednjoevropskom shvaćanju) višenacionalnim državama dovesti do problema ako pomoću ustava jedan ili nekoliko jezika dobiju poseban status« (41). Izgleda da su slično razmišljali i sastavljači ustava u Jugoslaviji i Indiji jer »ni u jednoj od tih dviju država nije jedan jedini jezik

bio propisan kao službeni jezik u federaciji« (41–42).

U obje države su opismenjavanje i pristupačnost školovanja, uprave i medija za široke mase bili preduvjeti moderniziranja kojemu se težilo. Višejezičnost i ideal »jednake šanse i prava za sve« pravili su probleme kad se tražio odgovor na pitanje »na kojim jezicima i pismima treba sprovesti opismenjavanje, osnovno školovanje, višlje i sveučilišno obrazovanje, koje jezike koristiti u vojsci, u centralnoj i regionalnoj upravi« (41). Usprkos tome, »i u Jugoslaviji i u Indiji su pogotovo manjine s vremenom dobile na skoro svim tim područjima vrlo velika prava. Jugoslavensko i indijsko uređivanje tih prava smatralo se i smatra se uzoritim« (41).

Autor ističe kako »u Jugoslaviji nije bilo pokušaja da se jezici te države ujednačuju ili da se naprave vlastiti standardi za jezike *narodnosti* — kakvih pokušaja je itekako bilo u Sovjetskom Savezu«, npr. »pravljenje 'moldavskog' zbog razgraničavanja prema rumunjskom« (48). Kad se pogledaju razna područja života, uočljivo je da se liberalna jezična politika u Jugoslaviji nije protezala na vojsku: »I na jezično-političkom planu izdvajala se vojska iz okvira naglašeno liberalnih zakonskih odredbi o jeziku« (68). Zato su u vojsci »govornici najvećeg regionalnog jezika (pogotovo na srpskoj varijanti) doživljavani kao dominantni« i zato je tamo za Slovence i Makedonce, a »pogotovo za govornike neslavenskih jezika (albanskog, mađarskog, romskog itd.) situacija bila teška« (69). Međutim, pritom ipak treba imati u vidu da »je zbog više razloga pitanje jezika u vojsci iznimno problematično. Kao prvo, shvatljiva je tendencija ka ujednačenom naredbodavnom jeziku, koji treba omogućiti brzo i glatko funkcioniranje vojske« (69). Zbog brzine i glatkoće funkcioniranja je npr. »i u indijskoj vojsci kao u Jugoslaviji vladao jedan naredbodavni jezik« (70). I u Indiji je za naredbodavni jezik uzet onaj koji je među stanovništvom bio najprošireniji: »izbor je pao na hindski–urdski u jednostavnoj varijanti koja se govorila na čitavom sjeveru Indije i na dijelovima juga« (70). U vezi s tim se u Indiji »dosad nisu pojavili gotovo nikakvi problemi.

1968. godine je u okviru antihindske kampanje u Tamil Nadu došlo i do protesta protiv 'hinskog' u vojsci i u *National Cadet Corps* (NCC), ali i oni su vrlo brzo prestali« (70). Zašto je u indijskoj vojsci praktičan pristup u prihvaćanju ujednačenog naredbodavnog jezika nadvladao nad ideologijom, svakako je povezano s tim što je indijska vojska sastavljena od dobrovoljaca. Dok je pitanje jezika u vojsci »neideološki i praktično uređeno u Indiji«, »zanimljiva je ovdje suprotnost prema jako ideologiziranoj svadi oko državnog jezika u Indiji. Očito je u vojsci funkcioniranje važnije od ideologije« (70).

Ideologija se provlačila kroz filologiju u Jugoslaviji: »zaista, te dvije razine — politička i filološka — u Jugoslaviji gotovo da se nisu odvajale jedna od druge. [...] Političko nezadovoljstvo artikuliralo se uvijek u filološkim zahtjevima, i zaključci filologa značili su istovremeno političke odluke. [...] Budući da nije bilo slobode mišljenja i razvijene javnosti, odvijali su se često kao nadomjestak filološki (i drugi 'znanstveni') sukobi« (136). Tako »1951. godine osnovano Hrvatsko filološko društvo izdaje od 1952. časopis *Jezik*, u kojem su sljedećih godina vodene najvažnije debate oko odnosa varijanti i davane političke izjave« (136–137).

Jačanje nacionalizma očitovalo se u pokušajima razgraničavanja jezika, premda unutar srpskohrvatskog i hindskog–urdskog »razgraničavanja nisu ni u kojem slučaju jasna i nedvojbeno. Što je još urdski, a što već hindski, što je još hrvatski, a što već srpski (i obrnuto), često nije moguće odlučiti (ni od strane izvornih govornika). Hindski–urdski i srpskohrvatski baziraju se u svojim današnjim standardnim oblicima na jednoj dijalektalnoj grupi« (125). I jedan i drugi je »policentričan standardni jezik (hindski–urdski, srpskohrvatski)« (8). Radi se o policentričnom standardu jer u okviru njega ima nekoliko donekle različitih standardizacija. Takvo stanje nije ništa neobično: »Činjenica da i jako normirani jezici imaju različite standardizacije više je normalno stanje nego iznimka. Skoro svi veći evropski i mnogi

neevropski jezici razvili su policentrične standarde« (124).

I unutar srpskohrvatskog i unutar hindskog–uruskog koriste se dva različita pisma, no »optički važna upotreba različitih pisama nema utjecaja na jezični sistem. Gramatika i izgovor standardnih oblika su u oba slučaja skoro identični« (125). Usprkos nacionalističkim nastojanjima »veća odstupanja postoje u najboljem slučaju na planu leksika. Razlika između hindskog i uruskog je tu najveća [...] Istina, razlike između srpskog i hrvatskog su i na tim područjima leksika manje nego kod hindskog–uruskog. Jasno religijski motiviran izbor opcija u leksiku hindskog i uruskog nema kod srpskog i hrvatskog pravog ekvivalenta« (125–126). Naime, »o hrvatskoj varijanti se ni u kojem slučaju ne može reći da je 'katoličkija' ili 'latinskija' od srpske« (126). Osim toga, »baš internacionalizmi (najčešće latinskog porijekla) smatraju se u hrvatskom 'srbizmima'« (126). Kod takvog purističkog pristupa može se podsjetiti da »je *purizam* često obilježje jezičnog nacionalizma« (2).

Nacionalni predstavnici varijanti hindskog–uruskog i srpskohrvatskog jezika ideološki pristupaju imenu jezika: »budući da se pojedinačni standardni oblici lingvistički teško mogu razgraničiti jedan od drugog i da je čitav problem ideološki opterećen, pridavano je imenu jezika nadproporcionalno veliko značenje« (128). U vezi s nazivima *hrvatski jezik*, *srpski jezik* autor podsjeća da »kao prvo, razgraničavanja nisu bila jasna, a kao drugo, govoreni jezik je često (do danas) nazivan jednostavno *naš jezik*« (129). Također podsjeća da su se u prošlosti »u Hrvatskoj koristila i imena *slovenski*, *slavonski*, *ilirski*, *bosanski*, *srpski* i *srpsko-ilirski*« (129). A što se tiče »različitih oblika korištenih u službenim tekstovima *srpski* ili *hrvatski*, *hrvatski* ili *srpski*, *srpskohrvatski* i *hrvatskosrpski*, dobio je značaj u govorenom jeziku samo i internacionalno prošireni *srpskohrvatski*« (129).

Bez obzira što se po svaku cijenu pokušavaju povećati razlike među varijantama srpskohrvatskog, »činjenica je da do danas sve varijante počivaju na štokavskoj

osnovi i na fonološkom pravopisu. Varijacija nije bila (ni danas nije) veća od varijacije kakva je u drugim policentričnim standardnim jezicima (npr. u portugalskom)« (134). Cenzorski zahvati na jeziku rukovode se nacionalističkom ideologijom, a štete samoj komunikaciji, i to prvenstveno unutar vlastite zajednice. Nasuprot ovakve situacije na Balkanu, autor ističe primjer policentričnog malajskog jezika u Indoneziji i Maleziji: »Zato što se jezik nije ideologizirao, nadvladali su uglavnom komunikativni činoci« (15–16).

Konflikti na Balkanu i u Indiji uslijedili su i zato što su bile »centralne, 'državnosećne' grupe podijeljene u političke jedinice u kojima je *pravljene nacije* bio zadatak koji tek treba obaviti. U oba primjera ne smije se povezanost jezika, religije, kulture i politike promatrati kao jasno predodređeno odvijanje. Naprotiv, to se događalo na različitim vremenskim točkama pomoću ciljanih odluka« (124). Odluke u smjeru pravljenja zamišljenih kulturnih i jezičnih zajednica otvaraju konflikt omeđivanja jer: »Što čini kulturu, što jednu kulturu razlikuje od druge, ostaje rasplinjeno i neodređeno — pogotovo kod teritorijalno susjednih zajednica (a upravo njih žele nacionalistički akteri gotovo uvijek jednu od druge razgraničiti)« (3). Pored toga, ono što se želi obuhvatiti pod vlastitu zamišljenu zajednicu nije jedinstveno: »*Vlastita* kultura i tradicija nisu se mogli, ako su se pritom jezični kriteriji uzeli za polaznu točku [...], definirati kao *jedinstvena* kultura i tradicija« (13) — dovoljno je sjetiti se kajkavskog, čakavskog i štokavskog na primjeru Hrvatske.

Na kraju knjige Daniel Blum podsjeća: »Međutim, obična odluka još ne čini jezik. Isto tako ne može ime napraviti od nekoliko jezika jedan ili od jednog nekoliko« (153). O forsiranom pravljenju razlika između hindskog i uruskog zaključuje da »u stvarnosti trpe oba standarda kao i standardi srpskohrvatskog zbog ideološki forsiranog smjera. I jako sanskrtizirani hindski i jako arabizirani i perzijanizirani uruski su se u međuvremenu vrlo udaljili od svoje govorene osnove. Purističke varijante zahtijevaju razinu obrazovanja koja nije dosegnuta ni u Indiji ni u Pakistanu.

[...] Takve promjene na papiru jako sporo shvaćaju nepismeni dijelovi zemlje« (152). Kod srpskohrvatskog su »nedostaci takvog razilaženja bili očiti i prije službeno forsiranog udaljavanja varijanti nakon 1991. Upravo jednom malom jeziku poput srpskohrvatskog prijeto opasnost da izgubi na važnosti zbog usitnjavanja, razmjena misli je otežana, produkcija knjiga je skuplja i manja, broj prijevoda je opao« (152). Osim toga, »manjak stručne literature na malim jezicima ionako zahtijeva od njihovih govornika stalni dodir s proširenijim jezicima znanosti. Pitanja prestiža i identiteta pojedinih jezičnih zajednica mogu tako doći u konflikt s praktičnim komunikacijskim potrebama« (78).

SNJEŽANA KORDIĆ